

У ДУБОКОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ПОЗАДИНИ

ИЗЕНАБЕЊА ЗА БАДЊИ ДАН И БОЖИБ

Штаб Првог пролетерског корпуса, у жељи да изазове пометњу у дубљој непријатељској позадини, наредио је Штабу Двадесет прве српске ударне дивизије да Прву коњичку бригаду добро припреми и пошаље у напад на непријатељске гарнизоне Жупању и Градиште, на железничкој прузи између Орашја на Сави и Винковаца. Командант дивизије, генерал-мајор Милоје Милојевић и политички комесар Младен Марин, потпуковник, позвали су команданта бригаде Срећка Стојадиновића и политичког комесара Карла Шумана да појашу коње и галопом пожуру на састанак. Мало изненађени хитним позивом, не знајући о чему се ради, узјахали су коње и одјурили у Штаб дивизије у селу Нијемци и ушли у загрејану штапску просторију. Генералмајор Милојевић срдачно их је дочекао, гостољубиво расположен понудио да се нешто попије и почне разговарати. Мало озебли, Стојадиновић и Шуман нису одбили чашицу пића да се загреју и расположенији чују шта их очекује. Њима се придружио политички комесар Марин и спонтано се разговарало о стању у Бригади, расположењу бораца после наоружања сабљама и осталоме. Стојадиновић је објаснио да коњаницима смета што не улазе у борбу кад се, ето, она води на пушкомет удаљености од њиховог бивака, да неки гунђароши често припиткују докле ће слушати утеху да су у дивизијској резерви. Милојевићу је таман требало да то чује и одмах је узвратио да коњанике очекује и више него што се надају. Стојадиновићу и Шуману је застао дах да саслушају појединости. На Милојевићев позив у просторију је ушао начелник штаба и донео топографску карту на којој је била уцртана линија фронта од обале Саве преко Врбање, Отока, Оролика и Берака до Сотина на Дунаву. Уцртану не-

пријатељску одбрану, на јужном рубу Отока, пресекала је наглашена црвена стрелица која је полазила из Доњег Новог Села, бивака Прве коњичке бригаде, продужавала се преко железничке пруге, рачвала у два дела, једну оштрицу заривала у ознаку Жупање, а другу у Градиште. Команант дивизије испитивачки је одмерио потчињене и очекивао како ће реаговати. Стојадиновић је разумео да не треба ћутати и запитао да ли ће коњаници јуришати преко добро утврђене Зелене линије коју нису, у вишедневним тешким борбама, у рејону Отока, сломили три ударне и једна пролетерска бригада. Набрао је обрве и замишљено додао да би то био претежак посао за његову бригаду. Милојевић и Марин су скоро истовремено додали да ће коњаници имати прилике да прођу кроз брешу коју ће отворити Пета српска ударна бригада, с командантом Теодосијем Парезановићем и политичким комесаром Димитријем Палигорићем, да их интересује шта се може очекивати у дубљој непријатељској позадини. У разговор се умешао Шуман, оптимистички расположен истакао да се ради о правом коњичком задатку и да верује да ће га Бригада успешно извршити. Потом је расправљано о детаљима упада у непријатељску позадину, остваривању садејства, отварању бреше и њеној заштити док се коњаници не врате. Стојадиновић и Шуман испраћени су из Штаба дивизије са жељом да се замишљено оствари и непријатељу задају изненадни удари.

Кад су стигли у Штаб бригаде, командант и политички комесари окупили су команданте дивизиона, командире ескадрона и политичке комесаре да их обавесте шта је одлучено и нареду да се почне са припремама за извршавање сложеног и тешког борбеног задатка. Брижљиво је испланирано да Прва коњичка, без коморе и неких позадинских делова, крене преко Комлетинаца, Бурђевићевог и Иванетићевог стана и код Рајковића, на железничкој прузи, прође кроз брешу у непријатељском борбеном распореду. Провлачење се морало тако маскирати и извршити да Немци и усташе не открију да је Прва коњичка прошла у њихову позадину, да узбуне околне гарнизоне и крену у потеру. Од Зелене линије морало се пожурити у Бранковиће и Врањево. Штаб бригаде је планирао да јединице застану у Врањево, да се организује извиђање према Градишту и Жупањи и онда крене у напад.

Припреме су добро и правовремено извршене и чекало се наређење за покрет. Штаб Прве коњичке одржавао је везу са

Штабом Пете српске бригаде и очекивао вест да је бреша начињена - да се може поћи на извршење задатка. На јужној страни Отока, на деду железничке пруге и друма, врело је стално од жестоке пуцњаве и неггријатељска линија одбране није се дала прекинути. Командант Парезановић упућивао је резервне јединице, појачавао напад и очекивао успех. Коњаници су стрпљиво чекали, послушнички жестину блиске борбе и разумели да се непријатељ не може лако савладати. У време отварања бреше жестока борба се распламсавала у целом непријатељском упоришту и северније, дуж дела Зелене линије, коју су угрожавале остале бригаде Двадесет прве српске дивизије, бригаде Пете крајишке и Једанаесте крајишке дивизије. Оток и околину бранило је око 4.000 немачких војника, претежно из 118. немачке ловачке дивизије, батаљон гестаповаца, знатне усташке и домобранске јединице, заштићене солидним бункерима, зградама подешеним за одбрану, рововима, минским пољима и жичаним препрекама. Са фронта су биле повучене, на захтев маршала Толбухина, команданта Трећег украјинског фронта, јединице Шездесет осмог корпуса Црвене армије, због приличне преморености у сталним вишемесечним борбама, а уместо њих, у споразуму са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, доведене су јединице Прве бугарске отачествено фронтоске армије, са командантом Владимиром Стојчевим и помоћником команданта за политички рад Виктором Атанасовим. Две бугарске дивизије, Трећа и Осма, преузеле су део фронта од Оролика, преко Грабова, до Сотина и вршиле нападе на непријатеља. Преостале три дивизије: Десета, Дванаеста и Шеснаеста још нису биле припремљене за увођење у сложеније операције. Генерал Стојчев наредио је Трећој и Осмој бугарској дивизији да предузму, 22. децембра, енергичан напад на непријатељева упоришта у рејону Сотина, Грабова, Берака и Оролика. Њима су била придодата, за подршку, два артиљеријска пука, два дивизиона гардијских ракетних минобацача и Пратећи артиљеријски одред Дунавске ратне флоте Црвене армије. Напад је почео у предвиђено време, али је очекивани успех изостао.

Баш у време кад се разгарала борба дуж целе Зелене линије, Прва коњичка бригада, после дужег ишчекивања, добила је наређење да крене према означеном циљу - Жупањи и Градишту. Кад се њен покрет и наредни окршаји сагледају у склопу замисли Штаба Првог пролетерског корпуса: да се офанзивно дејствује, савлада непријатељ на Зеленој линији

одбране и наступа у њену дубину - постаје јасније да је требало да коњаници посредно привуку на себе знатније снаге противника, да олакшају чеони удар јединицама Првог пролетерског корпуса и поменутим двома бугарским дивизијама. Та чињеница, истина, није изричито помињана у разради и извршењу борбеног задатка Прве коњичке бригаде, али се под разумевала у целокупној борбеној ситуацији.

Бригадна колона, са Штабом бригаде, користећи мрак да остане непримећена, прошла је Комлетинце, приближавала се ватреној линији и отвореној бреши. Претходница је успоставила везу са Штабом Пете српске бригаде и бринула да се водичи не испусте из вида. У близини је врило од жестоке пуцњаве и зрна су фијукала изнад глава коњаника. Њима је наређено, да би били мање изложени погоцима, да сјашу и коњске повоце узму у руке. Скренута је пажња да се брине о страху коња, да се предухитри њихово отимање с поводаца и бекство у окриље ноћи. Они су се највише узнемиравали кад нека минобацкака граната љуљне у близини, ватреним одсевича просече ноћ и распршти прегршти гелера. У колони се налазио бригадни ветеринар Слободан Велимировић, спреман да прискочи и укаже помоћ рањеном коњу. На срећу, озбиљнијих рањавања коња и људи није било. Ветеринар Велимировић, по природи скептичан кад је нешто неизвесно, ишао је упоредо са политичким комесаром бригаде и није се суздржавао да тражи објашњења. Прилике за разговор нису биле најпогодније, али је Шуман имао разумевања да тумачи и предвиђа. На ветеринарово питање да ли ће бреша бити отворена док се коњаници не врате из похода на непријатеља, Шуман је одговорио да је тако обећано и да нема разлога за сумњу. Велимировић је завртео главом и није издржао да не примети како стара југословенска војска не би тако поступила већ би побегла из ватреног пакла. Шуман је разумео скептичног саговорника и убедљивије потврдио да ће борци Пете српске бригаде очувати успостављену брешу.

Коњаници су излазили из подводног и мочварног земљишта и прелазили преко насипа железничке пруге. Командири ескадрона, водова и десетари водили су бригу о људима и често их опомињали да се што више погуре да би били мање уочљиви. Зрна су пљуштала дуж насипа, нека су варничила ударајући у камење и железне шине. Право је чудо да нису погодила ни једног коњаника нити коња.

Убрзаним маршем, без тешкоћа се стигло у Враћево. Штаб бригаде и штабови дивизиона били су задовољни по-

четним успехом и непријатељу су припремили изненађење за Бадњи дан и Божић. Први дивизион је добио прецизан задатак: да упути Други ескадрон преко Стојановићева стана и Вјеровца у напад на упориште Градиште, а Први ескадрон распореди у борбени поредак на рубу храстове шуме код Врањева и Берчићева стана, да се може брзо увести у борбу.

Други дивизион добио је задатак да један ескадрон упуту извиђање према Михинац стану, Меднику, Бушићу и Мезлови, а ојачану патролу у Бирак, Љубовић и Бошњаке. Циљ је био да се дозна бројно стање и распоред непријатеља у поменутих местима и угрози гарнизон Жупања.

МУЗИКА И РАФАЛИ

Градиште се простирало у шумљеном и доста мочварном пределу. Његов положај омогућавао је непријатељу да организује добру одбрану, а коњаницима да се неопажени прикраду и приреде изненађење. Будући да се упориште налазило на железничкој прузи и друму, куда су се повлачиле немачке јединице из северне Босне, лако је могло добити помоћ и одолети и јачем нападу. Штаб дивизиона узео је у обзир све околности и дошао до закључка да се напад мора извести изненада, енергично и брзо. Истовремено се рачунало да ће будност непријатеља, због прославе Бадњег дана, осетније попустити, да ће војници бити у припитом стању и мање способни за борбу.

Други ескадрон, на челу с командиром Лазом Билићем и политичким комесаром Душаном Иванковићем, опрезно се приближавао јужном и југоисточном делу упоришта. На челу водова били су командири Душан Карановић, Душан Букић, Миле Војиновић и делегати водова Никола Поповић, Борће Судар и Никола Јерковић. Погурени у мраку, с оружјем припремљеним за паљбу, борци су понекад и застајкивали да ослушну шта се дешава у Градишту, иза силуета кућа у чијим су прозорима жмиркала слабашна и титрава светла. Из прикрајка села чула се хармоника, неуједначена и неразговорна песма. По томе се дало закључити да се непријатељ не нада никаквој непријатности и да је славски расположен. Командири водова имали су јасно упутство да се муњевито наступа и искористи небудност усташа и Немаца. Коњаници су прешли у трк и довели се првих кућа—Неки су примирени уз зидове

и дворишне ограде вребади, у мраку а одважнији су приносили лица спољним стаклима прозора и гледали шта се унутра дешава. Откривали су скоро исти приказ: укућане који нису ништа слутили и мирно су седели у топлим одајама, за столовима и софрама препуним хране и пића. Командир вода Карановић желео је да шчепа неког усташу, домобрана или њиховог официра, да их саслуша и нешто више дозна о њиховој бројности наоружању и распореду за одбрану. Међутим, њих није било у кућама на јужном рубу села. Један мештанин у поодмаклим годинама, не знајући да поред улазних врата, има незване госте, изашао је мирно у двориште да нешто потражи, скоро се сударио са делегатом вода Борћем Сударом и скамењен застао. Борће му се унео у лице, полугласно га умирио да не страхује и почео се распитивати за распоред непријатеља у селу. Домаћин је причао што је знао, а знао је доста, што је добро користило за наредне кораке целог вода у дубину упоришта.

Кад је дознао да Други ескадрон неопажено улази у Градиште, командант дивизиона Стево Борота и политички комесар Гојко Родић одлучили су да се Први ескадрон, са достигнутог полазног положаја, упуту према источној и североисточној страни Градишта. Командир ескадрона Милан Борјанић и политички комесар Перо Танкосић одабрали су правце наступања, командирима и делегатима водова Стеви Цвркаљу, Васи Пајићу, Милану Скенцићу, Ивану Ношићу, Душану Булибрку и Ивану Топићу наредили да се ставе на чело својих јединица и пожуре у непријатељски осинак. Командиру ескадрона уједно су скренули пажњу да поведе рачуна о правовременом успостављању везе и да оствари садејство са Другим ескадроном. И коњаници Првог ескадрона без потешкоћа су упали у село и залазили у његову дубину. Други вод, с командиром Миланом Скенцићем и делегатом вода Иваном Бошићем, наступао је главном улицом. Чекале су га тешко савладиве ватрене препреке.

Искусни стари борци Првог вода Другог ескадрона Милан Угрица, десетар, Дане Торбица, Мирко Новаковић, Јозо Рак, Милан Дражић, Буро Поповић, пушкомитраљезац, Милан Спасић, први су наишли на групу непријатељских војника и отворили ватру. То је било довољно да цело упориште uzavри од пуцњава и различитих команди. У жестоком судару убијено је неколико непријатељских војника и више их је рањено. Једног немачког војника, исеченог рафалом аутомата,

коњаници су заробили, на брзину превили, а затим су обавестили командира кога имају у рукама. Из мрака је бануо обавештајац Владо Милетић, заробљеног рањеника запитавши колико војника има у упоришту и којој јединици припадају. Није очекивао да ће одговор лако добити, али Немац није прећутао да у селу има 150 усташа и домобрана и да је ту ојачани вод немачких војника. Податак је одмах достављен Штабу дивизиона да би се сагледао однос снага и тиме утицало на исход борбе.

Борба је добијала у жестини. Усташе су пружале огорчен отпор, узмицале западној страни Градишта, делу друма између Жупање и Черне, низу бункера, да их искористе за одбрану. Њихово извлачење штитили су рафали тешког митраљеза, постављеног на раскрсници главних сеоских улица, повремени противнапади немачких војника и дејство ручног минобацача. Командир вода Милан Скенцић и делегат вода Иван Кошић проценили су да је тешки митраљез главна препрека за овладавање упориштем и тражили су добровољце да га покушају уништити. Јавио се одважни пушкомитраљезац Јово Спасић и још двојица коњаника да крену и учине што могу. Њихово приближавање, ватреном гнезду, на лактовима и коленима, вод коњаника је штитио отварањем ватре и сручивањем наизменичних рафала у правцу са ког су примећивали жишкање митраљеске цеви и потмуле пратеће псовке. На тај начин заокупљена је пажња митраљесца и његових помоћника да не примете ко им се прикрада. Спасић је пузио први и одшрафљену ручну бомбу држао у десној руци. Вребао је тренутак да је активiranу вешто баца и не промаши циљ. Нишанција усташког тешког митраљеза није штедео муницију и псовке на рачун, како је чешће изговарао, шумњака и бандита. Из Спасићеве деснице бомба је полетела, пала иза нишанције и његових помоћника, који нису одмах схватили шта се десило. Снажан блесак и експлозија прогорели су тамну ноћ и непријатељски тешки митраљез је заћутао. Коњаници су напредовали на свим правцима и приближавали се западној страни упоришта. У наступању су предњачили Василије Мигунов, десетар, Александар Поповић, Боривоје Обрадовић, Васо Вуковић, Бранко Грковић, Милан Вујачић, десетар, Борће Митић и остали. Идући смело, Мигунов, Поповић и Обрадовић толико су зашли у непријатељски борбени распоред да нису могли избећи противнапад и опкољавање. У скоро безизлазној ситуацији, када је изгледало да живе главе неће изнети

из ватреиог иакла, група коњаника је очувала присебност и настојала да се избави из окружења. У раскидању непријатељског обруча и крчењу пролаза несебично су се залагали командир вода Скендић, десетар Мигунов и борац Обрадовић. Рафали њихових аутомата обарали су нападаче и ућуткивали њихово оружје. У тренутку јуриша њима се придружио борац Поповић и смело су се извлачили из загрљала смрти. Мигунов је покосио три немачка војника, избегао вребање осталих и замакао за угао оближње куће да друговима да подршку. Поповић је употребио ручну бомбу и прекинуо трчање тројици нападача. Њихове јауке разговетно је чуо и по томе се оријентисао да измакне преко мање тученог простора. Без обзира на доживљено изненађење и почетни неуспех, Немци и усташе нису намеравали да упориште препусте коњаницима и убрзано су доводили појачања од Церне и Винковаца. Штаб дивизиона је правовремено то проценио, очекивао и истовремено бринуо да се не доживе веће неугодности. Долазећи од друма и железничке пруге, непријатељски војници развијали су се у стрелце и улазили у западни део Градишта. Њихово увођење у борбу откривала је појачана пушкомитраљеска ватра и чешће експлозије ручних бомби. Понегде је долазило до обрачуна кундацима оружја и ножевима. Коњаници Радојица Добричић и Живан Бокић потегли су сабље и сасекли двојицу нападача. Бранку Грковићу је пошло за руком да зароби два непријатељска војника и да их доведе командирџији вода. Храброст и умешност у вођењу десетине коњаника исказао је Милан Вујачић, предњачећи у савлађивању бројних ватрених препрека и угрожавајући бункере на делу друма према Црни. У наступању, одбијању противнапада и узмицању ране су задобили Васа Пајић, делегат вода, Миле Здравковић, десетар, Јован Спасић, пушкомитраљезац и бомбаш. Не стрепећи од убитачне ватре из непријатељског бункера, десетар Васо Вуковић изнео је неколико рањених другова у сигурне заклоне и указао им помоћ. Пуцњава се стално појачавала и сведочила је да непријатељ постаје знатно надмоћнији. У тим тренуцима командант дивизиона Стево Борота поручио је да се ескадрони извлаче из Градишта и врате на полазни положај. Његово наређење делегат вода Бошић пренео је Стеви Цвркаљу, уз напомену да се о повлачењу обавести и командир ескадрона Милан Борјанић да правовремено предузме мере за организовано повлачење целе јединице. Уз Цвркаља се нашао курир Станко Милаковић, који је одмах упућен да командирџији Првог

ескадрона пренесе наређење за одступање из Градишта. Курир се, по мраку, пазећи, да не буде изненађен, тешко оријентисао. На крају је залутао и једва сачувао живот.

Повдачење је извођено у приличном реду, уз умешно сузбијање наступања противника. Док су једне групе коњаника узмицале између сеоских кућа, друге су им штитиле одступницу и обрнуто. Било је изузетно хладно и мраз је немилосредно штипао лица и уши бораца. Неки су повремено брботали и тресли се од хладноће која се увлачила у крв и кости. Најнесносније је било кад се морало прилећи на оснежену и мразовиту земљу. Коњаници су били задовољни да им оружје, услед хладноће, не отказује и неки су грејали шаке, после паљбе стискајући топле цеви. Непријатељ се, очигледно, није усуђивао да пређе у енергичније гоњеље и крилне обухвате. Плашио се ризика и већих губитака. У свему томе догодило се нешто неочекивано. Један очито пијани непријатељски официр изашао је однекуд из мрака, приметио коњанике и саплићући језиком узвикнуо:

- Стој! Ко иде?

Најприсебнији је био командир вода Милан Скенцић. Одмах је схватио с ким има посла, па иако је лако могао пресећи официра рафалом аутоматског оружја, одлучио се да га ухвати за врат и зароби. Док му се опрезно приближавао опет је чуо нешто смиренији, али кркљав глас:

- Ко си ти?... Стој!

- Зашто да станем? - узвратио је Скенцић и вребао згоду да учини своје.

На супротној страни улице примирени су стајали Стево Цвркаљ, Буро Поповић и још неколико коњаника и напетих нерава пратили су шта се догађа. Скенцић се сасвим приближио официру, најпре му истргао оружје из руку и оштро заповедио:

- Преда мном! Да ниси мрдноу! Разумеш ли!

Официр очигледно још није схватио у чије је шаке пао, бунцијски се опирао и понављао:

- Јеси ли ти луд?... Што ме задржаваш? Знаш да журим мојим војницима. Чекају ме... Партизани, знај, наваљују са свих страна и морамо их одавде истерати.

Пришли су и остали коњаници, претресли официра, одузели му напуњени пиштољ и пожурили да пре сванућа измакну из села. Заробљеник је намерно теже и спорије корачао и двојица коњаника су га пожуривали преко замрзнуте пољане.

Спроведен је у Штаб дивизиона, а потом у Штаб бригаде на разговор и саслушање.

На појединим правцима непријатељ није оклевао у насту-пању и морало се брже узмицати. Највећа опасност претила је од усташа и Немаца на северозападној и југозападној стра-ни села. Догодило се и то да неки коњаници нису обавештени да узмичу и самоиницијативно, уз пружање жестоког отпора, једва су извукли живе главе. На измаку из упоришта коман-дири и делегати водова у ходу су проверавали да ли су коња-ници на броју и ко недостаје. Тада се открило да су живот из-губили тројица храбрих: Радивоје Јовановић, Радојица Добри-чић и Живан Бокић. Ништа се поуздано није знало о судбини Бошка Вејновића, Славка Радојковића и Станка Милаковића. На лицима њихових другова примећивала се забринутост и неки су помишљали и најгоре. Црне слутње, ипак, нису се обистиниле. Вејновић и Радојковић пристигли су јединицу и објаснили какве су муке имали да се искобељају из непријатељског упоришта. Страхovalo се да курир Милаковић није жив. Његови другови су претпостављали да је, можда, пао усташама у руке и завршио у најгрознијим мукама. Мало је недостајало да се то обистини, али он се снашао и избегао је заробљавање. Кад није нашао командира ескадрона Борја-нића, курир је схватио да су се коњаници повукли и није се могао оријентисати на коју страну да крене. У јутрарњој су-маглици приметио је да усташе опрезно наступају, намеравао их је зауставити рафалом из стројнице и упустити се у нерав-ноправни обрачун. У страху се погурио, отворио капију једне куће из које се нико није чуо, преко дворишта се запутио се-нику, успентрао се у сено и сакрио. Између дасака сеника мо-гао је видети цело двориште, улаз у кућу и примирен је чекао. Усташе су убрзо бануле у двориште и позвале домаћина. На вратима се појавио неиспаван и преплашен човек и упитао их шта желе. Доста нељубазно су затражили да четири коња уведу у двориште и да их нахране сеном. Домаћин се није смео успротивити и товарни коњи су пристигли кроз широку отворену капију. Коњовоци су их ослободили самара и пошли у сеник. Курир Милаковић се престрављен смањио, цев аутомата окренуо је навише и прст држао на обарачу. Усташе су се испеле помоћу лествица и почеле згртати нарамке сена. Један је узео гвоздене рогуље да нарамчиће сена лакше згрће и избацује напоље. Врхови рогуља једном су закачили врх Милаковиче-вог аутомата и усташа је застао у раду да процени шта је

закачио. Оштрицу рогуља окренуо је према себи, видео је да шиљасти врхови нису оштећени, прогунђао себи у браду да све иде ка врагу и наставио да ради. Милаковић је стрепео, срце му је убрзано чекићало, још више се смањило да би избегао убоде оштрих рогуља и аутомат повукао у висину груди. Усташе су скренуле ка другој страни сенаре, накупили и избацили толико сена да се коњи добро нахране и сишли у двориште. Вишећи кроз пукотину дасака, изблиза их је добро видео, њихове ознаке на капама и шињелима, смркнута неиспавана лица, истурене јагодичне кости и шиљасте браде. Задовољни што су коње намирили храном, усташе су један другоме нудиле цигарете и припалили. Нутке су сркутали димове, опушке бацили на смрзлу земљу и згњечили поткованим цокулама. Озлојећен што не може нанишанити и сравнити их са подлогом дворишта, Милаковић је шкрипуцао зубима и нетремице шкиљио кроз дашчану пукотину. Усташе су позвале домаћина, гласно му заповедиле да припази њихове коње, да их у подне нахрани и напоји. Нису тајили да иду у своју команду и да се неће брзо вратити. Климањем главе домаћин је потврдио да је разумео шта му је посао и да ће све бити у реду. Милаковић је видео како лећа усташа замичу иза капије. Питао се шта даље да ради и да ли се некако може извући. У по бела дана изгледа да се упути, с оружјем у руци, у партизанској униформи, према излазу из села препуног непријатељских војника били су, закључио је, баш никакви. Плашио се ишчекивања и неизвесности, поготово кад је разабрао да су усташе обећале домаћину да ће зановити у његовој кући и споредним стајама. Раздиран разним претпоставкама и могућностима, курир је одлучио да позове домаћина и затражи његову помоћ. Док је ишчекивао прилику да то уради, питао се шта ће бити ако је домаћин проусташки расположен и не прихвати да му помогне. Тешио се оним што је сам видео: да усташе нису наклонене домаћину, да су му надмено наредили да брине о њиховим коњима. Његово двоумљење прекинуо је домаћин који се запутио према штали и носио посуду мекиња. На куриров позив да се попне у сеник, домаћин се мало тргао, оставио посуду са мекињама и лењо се успео уз наслоњене лествице. Видевши младоликог борца, са аутоматом у рукама, толико се престравио да се забезекнут стропоштао у гомилу сена. Курир је имао иницијативу, па је човеку рекао да држи језик за зубима ако му је живот мио. Домаћин се толико сабрао да је могао да прослови како је

сваком живом створу живот мио и да ће ћутати. Куриру је та-
ман толико требало да нешто жустрије, са призвучима пре-
тње, настави да је намерно остављен да се провери колико је
домаћин расположен да нешто учини за борца Народноосло-
бодилачке војске. Нагласио је да су партизани испред Гра-
дишта и Жупање, да ће поново у напад и да ће победити. До-
маћин се донекле ослободио страха, пажљиво слушао и на
крају упитао шта треба да уради. Курир му је поновио да не
сме зуцнути о његовом скривању у сенику и затражио је хра-
ну. Домаћин је обећао да ће све бити у реду, онако како је
договорено, и није слагао. Време је споро пролазило. Усташе
су понекад свраћале у домаћиново двориште, краће се задр-
жавале и понешто тражиле. Курир је ћулио уши да разабере
о чему се разговара, неизвесност га је раздирала, хладноћа по-
некад нагонила да цвокоће и пригушено кашље. Четвртог
дана домаћин се нашао у сенику, очи у очи са куриром, да
му каже да ће цео вод усташа доћи у кућу и споредне про-
сторије и ту дуже остати. Искрено се правдао да их није смео
одбити без ризика да га затворе и осуде. Курир је схватио да
му нема опстанка у сенику и упитао куда да крене. Домаћин
му је понудио веће цивилно одело да га обуче преко унифор-
ме и прерушен изађе из Градишта. Милаковић није имао
бољег избора, на униформу је навукао зимску мушку народну
ношњу, на главу ставио шешир, аутомат прикрио испод капу-
та и запутио се према источној страни села. Успут је наишао
на ојачану усташку патролу, поздравио је њиховим узвиком,
тако је заварао и продужио. На изласку из села дао се у трк
да што пре стигне у шуму у којој се налазио положај његовог
ескадрона, где су остављени и чувани коњи када су коњаници
пешке кренули у напад на Градиште. У шуми никога није на-
шао, чак ни свеже трагове коњских копита. Задихан се насло-
нио на дебло храста и планирао куда ће се запутити. На три-
десетак километара удаљености, знао је, налазила се неприја-
тељска зелена линија одбране коју је неопажен морао прећи
да би стигао у своју јединицу. Опрезно је пошао. После дужег
пешачења наишао је на један салаш и дечака који му је дао
нешто хране и воде. На крају, после вишедневног лутања и
сналажења, прешао је мочварне босутске пределе и стигао у
свој ескадрон. Командир и политички комесар толико су му
се обрадовали да су га истовремено пригрлили и нешто кас-
није избрисали из списка несталих.

НАЛЕТ НА ЖУПАЊУ И ОДБИЈАЊЕ ПРОТИВНАПАДА

Штаб Другог дивизиона искористио је застој на Меднику и Врањешевцима да се ескадрони добро припреме за приближавање, извиђање и напад на непријатеља у Жупањи и Бошњацима. Командант дивизиона Бошко Каралић и политички комесар Милорад Дракулић проценили су да Други ескадрон, са командиром Стевом Медићем и политичким комесаром Буром Видовићем, може постићи изненађење и непријатељу у Жупањи и околини нанети озбиљне ударце. Кад им је то отворено речено, Медић и Видовић су били обрадовани и обећали су да ће њихова јединица успети. Пажљиво су саслушали замисао претпостављених, запамтили детаље, вратили се у ескадрон, позвали командире и делегате водова да чују њихова мишљења и утаначе план наступања. Први и Други вод са командирима Мирком Дамјановићем и Радом Бастом и делегатима водова Драгом Крстићем и Фрањом Антуновићем, добили су задатак да се устреме на непријатеља у Жупањи, а Трећи вод, са командиром Душаном Копривицом и делегатом вода Душаном Богићевићем, да напада мало југоисточније и угрози усташе и домобране у Бошњацима.

Први ескадрон, с командиром Буром Радовићем, политичким комесаром Живком Тијанићем и замеником политичког комесара Петром Вишекруном, заузео је борбене положаје на простору Микановићевог и Макарићевог стана, припремљен да се упусти, у случају потребе у борбу и помогне Другом ескадрону. Командири водова Момчило Скакић, Душан Пајевић и Бранко Богојевић приметили су да борцима смета хладноћа, препоручили им да цупкају у месту и да се тако загревају. И коњи су се грчили на хладноћи, неки су дрхтали и назебљо фрктали. Посла су имали и делегати водова Душан Тркуља, Влада Јовановић и Драгољуб Росић који су убеђивали коњанике, међу њима најпре чланове Партије и Скоја, да се и најтеже мора издржати.

Распоређен у три колоне за напад, припремљене да се брзо развију у стрељачки строј, Други ескадрон се приближавао Жупањи и Бошњацима. Борци су приметили пламене одсјаје у близини Жупање и лакше су се оријентисали у ка-трански густом мраку. Командир ескадрона одгонетнуо је да су ватре под ведрим небом, поред друма, наложили непријатељски војници да се мало згреју приликом застоја и прославе наступајућег Бадњег дана. Командирима водова предочио је

да небудност непријатеља треба максимално искористити и начинити похару у његовим редовима.

Коњаници су неопажено стигли до североисточне периферије Жупање и застали у очекивању наређења да употребе оружје..

Пред њиховим очима разгоревале су се ватре, окружене групама војника, дуж друма и потврђивале да су јаче немачке и усташке јединице пристигле у Жупању и околину. У дубини градића повремено су бректали тенковски мотори и њихова бука коњаницима није пријала. Непријатељ је очигледно био снажан и требало је имати, како народна песма каже, срце у јунака да се дирне осиње гнездо.

После поноћи, 24. децембра, у 2 сата, командир ескадрона наредио је да се водови стуште на непријатеља и не штеде муницију. Коњаници су се трком приближили бројним ватрама, кућама на периферији, рововима, бункерима и започели жестоку борбу. Усташе и Немци су били толико изненађени неочекиваним ударом и нису се могли, у први мах, прибрати и средити да пружи озбиљнији отпор. Насумице су пуцали, псовкама се прекоревали, настојали да умакну од угроженог друма у дубину градића и отуда организованије дају отпор. Коњаници су неке пристизали, обарали кратким рафалима и запленивали њихово оружје. Из дубине Жупање зачуло се застрашујуће брујање више тенковских мотора и могло се очекивати да тенкови улете у борбени распоред коњаника и узврате мило за драго. Командир и политички комесар кратко су измењали мисли шта да се даље чини и одлучили су да ескадрон извуку испод претеће убитачне ватре. Командирима водова одмах је пренето да се опрезно измиче и брине да неко не заостане и залута. Ескадрон је ујутру стигао на полазни положај и није имао губитака. Био је то значајан успех ескадрона, будући да је у градићу на Сави било више непријатељских јединица. У извештају Штаба Прве коњичке бригаде, упућеном Штабу Првог пролетерског корпуса, о бројном стању противника је речено: »... Ескадрон је отишао на задатак исте вечери и око 2 часа ујутру допро до првих кућа Жупање и извршио демонстративни напад на Жупању, где је било непријатеља у јачини: једна бојна усташа (700), око 400 Немаца и 200 домобрана, са 11 тенкова, 20 камиона и 15 минобацача... «^{п)}

Из поменутог извештаја види се да су прикупљани, упоредо са извођењем демонстративног напада, подаци о бројном стању, наоружању и намерама непријатеља. Констатује се:

Архив ВИИ, број регистра 11/1, кутија 261.

»По прикупљању ових података и извршењу демонстративног напада, ексадрон се вратио у састав свога дивизиона«...

Немци и усташе су били изненађени и озбиљно забринути појавом Прве коњичке бригаде у позадини њихове одбрамбене линије на Сремском фронту, на друмској и железничкој комуникацији од прворазредног значаја за извлачење њихових јединица из северне Босне у Винковце и даље. О томе је обавештен и поглавник такозване Независне Државе Хрватске, Анте Павелић, који је реаговао наређењем да се предузму противнапади и угрожени рејони Жупање и Градишта ослободе притиска. Усташе и Немци, по свему судећи, нису располагали подацима која их јединица напада, колико је њено бројно стање и ватрена моћ. Знали су да их угрожавају коњаници, али су најпре, помишљали да се ради о некој јачој коњичкој јединици Црвене армије. До таквог закључка су дошли на основу изузетне ватрене моћи оружја коњаника, заправо убијачне паљбе њихових аутомата и пушкомитраљеза. Нешто касније усташе су дознале с ким имају посла, али се нису ослободили страха због изненађења коњаника и сече сабљама.

У преподневним часовима, 24. децембра 1944. године, чета немачких војника, ојачана усташама, пошла је у противнапад и насилно извићање источно од Градишта. Распоређени у доста широк стрељачки строј, погурени и обазриви у ходу, Немци и усташе прилазили су борбеном распореду двају ескадрона Првог дивизиона. Дочекани су прецизном ватром из аутомата и пушкомитраљеза и приморани да узмакну. На бојишту су оставили 2 мртва и 5 рањених.

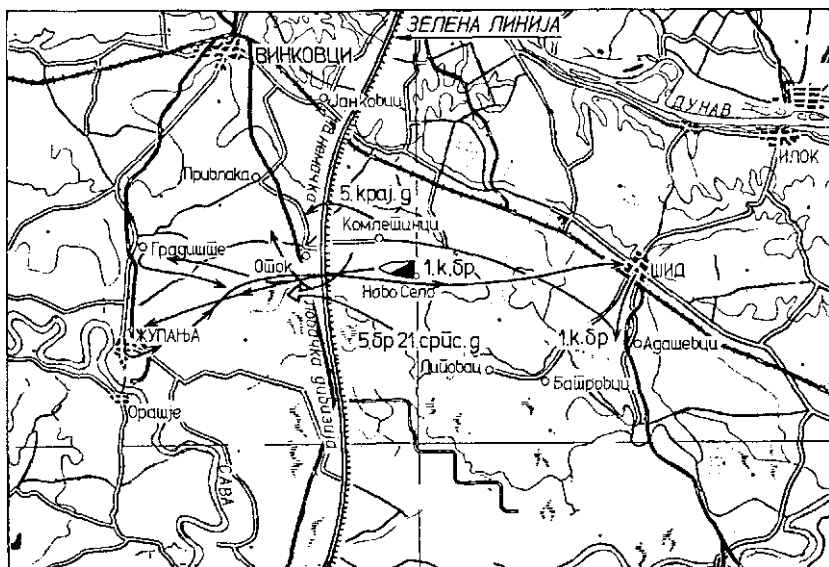
Истог дана Други дивизион, на положају код Макарићевог и Микановићевог стана, био је изложен жестокој артиљеријској и минобацачкој ватри. Гранате су често долетале из правца Жупање и друма за Градиште, пребацивале и подбацивале. Снажне експлозије највише су узнемиравале коње, склоњене иза дебелих храстова и умириване од коњаника. Насилно извићање, противнапади непријатеља и артиљеријска бомбардовања била су увод у наредне, нешто жешће окршаје.

Сутрадан, 25. децембра, магла је притисла равницу и прст пред оком једва се видео. Неповољне временске прилике давале су наду коњаницима да ће бити поштеђени узнемиравања и напада. Немачка и усташка команда у Жупањи припремила је добро увежбане јуришне јединице да крену кроз невид магле и угрозе Други дивизион Прве коњичке, распоређен у пошумљеном и тешко проходном терену код Макариће-

вог и Миканићевог стана. Распоређени у нападне колоне за подилажење, ојачани водом минобацача, Немци и усташе плански су наступали. V преподневним часовима магла се прилично проредила и боље се видело. Командант дивизиона, Бошко Каралић, водио је рачуна да се будност појача и да страже и патроле добро контролишу прилазе предњем крају одбрамбених положаја. Непријатељске јединице на време су примећене и оцењено је да су бројно надмоћније, без обзира што се није помишљало на повлачење. Штаб бригаде је рачунао на помоћ и садејство Првог дивизиона у задржавању и одбијању доста густог непријатељског стрељачког строја. Курир је трком однео поруку у штаб Првог дивизиона, чији су ескадрони били на положају према Градишту. Кад су командант Борота и политички комесар Родић дознали да се Други дивизион може наћи у неприлици, призвали су командире и политичке комесаре ескадрона и наредили да се јединице припреме за покрет и бочни удар у непријатељски борбени распоред.

Борба је почела у подне. Налети магле, од обале Саве, стварали су понекад скоро непровидни застор и коњаницима сметали да прецизније нишане. Магла је помагала Немцима и усташама да се лакше прикраву положајима Другог дивизиона. Ношена хладном ваздушном струјом, она се знала проредити и нападачи тада нису били у завидној ситуацији. Коњаници су имали добре заклоне иза дрвећа обраслог маховином и њихово оружје наизменично је чекићало, Немце и усташе задржавало на достигнутој линији. Командири ескадрона и водова, десетари, строго су бринули да се непријатељ бије јединачном палбом и штеди муниција. Нападачи су увидели да директним нападом неће ништа озбиљније учинити и прибегли су левокрилном обухвату. У том часу добили су бочну ватру оба ескадрона Првог дивизиона, који су не посустајући хитали да помогну Другом дивизиону. Немци и усташе били су прилично изненађени неочекиваним ударом у бок и почели су узмицати. Унакрсна пушкомитраљеска, пушчана и ватра аугомата коњаника пореметила је стрељачки строј нападача и брзо их приморала да у неред у беже. Више усташа и Немаца је убијено и рањено, а двојица мртвих и пет рањених су остали на бојишту. Заплећене су 4 пушке, 2 сандука муниције, 1 пиштољ и мање количине разне ратне опреме. Прва коњичка бригада није имала губитака. Једино је рањен Милорад Дракулић, политички комесар дивизиона и још један борац.

Дужност политичког комесара Првог дивизиона, док Дракулић није оздравио преузео је Перо Танкосић.

Продор до Градишта и Жупање 23. децембра 1944. године

Штаб бригаде и штабови дивизиона настојали су да прикупе што више података о покрету и намерама непријатеља. Ојачане извиђачке патроле упућиване су према друму између Жупање и Градишта, да би непримећене од непријатеља зашле у насеља и уловиле неки живи језик. Обавештајни официр Драган Булат, Гојко Шевић и Стево Реберски имали су податак да је неколико мештана у непријатељској позадини расположено да сарађује са јединицама Народноослободилачке војске, доста су ризиковали да их пронађу и с њима успоставе договор о трајнијој сарадњи.

Боравак под ведрим небом, на минус 20 степени, неповољно се одражавао на борце и коње. Ноћу се није смело ока склопити да се борци не посмрзавају и скочањени умру. Командири и политички комесари водили су рачуна, иако су били преморени, да коњаници цупкају у месту, да коње узимају за повоце и терају да ходају и каскају. Иње и мраз нештедимице су сипили и сасвим прекрили одећу бораца и длаку коња. У невољи је било задиркивања и пошалица. Ињем нај-

накићенији коњаник, болничар Велимир Димитријевић, прозван је Деда мразом, што није прошло без смеха. Издржљивост коњаника на изузетно ниској температури, борбеност у нападима и противнападима, недвосмислено су сведочили о њиховом високом моралу и спремности да одоле и већим тешкоћама. У изграђивању моралне постојаности највише удела су имали политички комесари, њихови заменици, делегати водова, чланови КПЈ и Скоја. Они су борцима служили за пример, уживали њихово поверење и тако их подстицали да се истичу у борбеним окршајима и осталим активностима.

Ноћ и густа магла дозвољавали су да се наложе ватре без нарочите боязни да ће непријатељ то приметити и употребити артиљерију. Непријатељски топови повремено су се оглашавали, али гранате нису проналазиле залеђене биваке бораца Прве коњичке бригаде и експлодирале су негде на средокраћји између Градишта и Отока. Борци су се груписали око разгорелих ватри, грејали руке и лица и раскрављивали залеђену одећу и обућу. Референти санитета болничари Милан Зорић, Петар Павлица, Милош Јакшић и остали опомињали су неопрезније коњанике да прозебле делове тела сувише не излажу ватри, јер би то могло имати нежељене здравствене последице. И коњима је помагано да се мало загреју, ослободе ледене пресвлаке на трбусима и сапима. Коњаници су их редом преводили преко пламена, кратко задржавали уз ватре, масирали, тимарили и ослобађали неугодности која је могла бити погубна и завршити се угинућем. У спашавању коња стручним саветима доста је помогао бригадни ветеринар Слободан Велимировић и ветеринарски болничар Радован Сараловац. Са коњима палих бораца Радојице Добричића, Живана Бокића и Радивоја Јовановића било је прилично муке да се ублажи њихова очигледна туга. Они су престали да узимају и иначе оскудне оброке хране, из очију им се читала жалост, чак су извирале сузе и стално су зурили у маглени невид куда су испратили своје господаре. Најжалосније је изгледао коњ Радојице Добричића, витак Дорат, међу најбољим касачима у Бригади, који се толико спријатељио са својим јахачем да другог није могао замислити у својој близини. На позиве није реаговао, бесциљно је пиљио у правцу Градишта, повремено стригао ушима, очигледно се надао да ће Радојица наићи и да ће поново зачути његово умилно певушење у уво: »О мој Доро, добри Доро, шта је теби данас додијало«... После певушења Радојица је уобичајавао да Дорату понуди нешто хлеба и слаткиша закинутих од

свог obroka. Дорат би у сласт иојео додатну храну, Радојици се њушкањем и тиханим рзуцкањем захваљивао. Било је незгода када је Дорат показао колико је обазрив када се јахач нађе између његових копита у галопу. Догодило се то у Руми, на пустари иза града, у време увежбавања каса и прелажења у галопску трку. Радојица је погурен у седлу, на Доратовим леђима, дизгинио, неспретно се померио и полетео ка земљи. У магнувењу и покушају да се одржи на коњским леђима, није стигао да десну ногу извуче из узенгије и нашао се између коњских копита, чији је удар могао бити смртоносан. Дорат је осетио јахачеву невољу, нагло се зауставио и спречио најгоре. Радојица му је био изузетно захвалан и умео изговорити: »Живот си ми спасао, добри мој Доро, никад ти то нећу заборавити... « Коњаници су посебно бринули о заштити и чувању коња када се нападају непријатељска упоришта у насељеним местима, у којима је скучен простор за маневрисање и избегавање убитачне ватре. Приликом удара на Градиште и Жупању коњи су остављени на полазним положајима, а коњаници су пешке подишли непријатељским ватреним гнездима. Да су коње имали при руци да их појашу приликом противнапада непријатеља, они би брже измакли, вероватно без жртава. Можда би добри Доро галопом Радојицу изнео испод кише куршума и не би преживљавао тешку тугу. Двојица бораца су покушавали да промрзлог Дората наведу преко пламених одсејаја, да му откраде лед на стомаку, ногама и врату. Он се отимао и није их слушао. Само Радојичин глас могао га је приволети да учини и неочекивано. Ветеринар је проценио да Дорат, ако се не ослободи малих леденица на најосетљивијем делу стомака, може угинути и спасавање се није смело занемарити. Довитљивост ветеринарског болничара и његових помагача дошла је до изражаја. На ватри су загревали смотуљке сена и кукурузне шаше, њиховом топлином трљали Дората и тако га ослободили смртоносног леденог огртача.

На домаку непријатељских упоришта и добро браћене друмске и железничке комуникације између Орашја, Жупање и Винковаца, није било скоро никаквих услова да се набаве извесне количине зрнасте и остале хране за коње. Знатније залихе нису се могле донети и биле су скоро потрошене. Коњаници су открили да иза шуме, на напуштеном салашу, има нешто сена и кукурузне шаше, па их је десетак отишло, преко залеђеног мочварног земљишта, да донесу нарамке сточне

хране. Неки су сабљама скидали маховину са дрвећа и нудили је коњима да утоле глад. Неки коњи су одбијали да је једу, а неки су је најпре њушкали, па узимали.

Штаб бригаде проценио је да би дужи останак у близини непријатеља, без могућности да му се задају озбиљнији удари, могао имати неповољне последице на коњанике и коње. Фронталним нападима, крилним обухватима и залажењем за лећа Првој коњичкој бригади, уз бројну надмоћ и подршку артиљерије, Немци и усташе су могли да јој прекину одступницу и да је униште. Да би се неугодности правовремено избегле, поготово кад је основни задатак извршен - демонстративни напади, насилна извиђања и обавештајна прикупљања података - уследила је наредба за повратак преко Зелене линије непријатељске одбране, на делу где је раније начињена бреша за пролаз јединица Прве коњичке. Веза са Штабом Двadesет прве српске ударне дивизије није одржавана и мало се стрепело да ли је бреша одбрањена. Без обзира на то повратак се није могао одложити, дивизиони и ескадрони су припремљени да сами, ако другог излаза не буде, кидају непријатељску ватрену линију и пролазе за Комлетинце, Доње Ново Село и даље. У рејону Брањева Први дивизион је преузео положаје Другог дивизиона, који се одмах, 26. децембра ноћу, запутио према железничкој прузи и друму, јужно од Отока, да их пређе и пожори из угрожене зоне. Први дивизион није дуго остао на новопоседнутом положају и морао је искористити ноћ да се извуче. Он је, уједно, стицајем околности, био у заштитници издуженој бригадној колони, спреман да стигне и на њено чело и да се упусти у борбу. ДБ таквог обрта, на срећу, није дошло, јер је Пета српска ударна бригада, и поред неколико жестоких наваљивања непријатеља, успела да сачува брешу и омогући коњаницима да се провуку преко пруге и друма, да стигну у Доње Ново Село и мало одахну. Кад су коњи нахрањени и борци добили нешто топле хране, Штаб дивизије је одлучио да се Прва коњичка бригада упути даље од линије фронта, у Шид и околину, да сачека наређење за наредне борбене задатке и поседање новог положаја.

Ближила се Нова година и коњаници су очекивали да ће бити славља. Међутим, очекивани предах и опуштање замењени су интензивном војном и политичком обуком. Коњаници су обучавани руковању сабљама, неки се у томе истицали, а појединима није полазило за руком да брзо и сигурно барата-

ју хладним оружјем. Њима је више одговарало руковање аутоматским оружјем које су добро познавали и корисно употребљавали.

Штаб бригаде, штабови дивизиона и команде ескадрона анализирали су демонстративне нападе на Градиште и Жупању, стицали одговарајуће поуке и писали извештаје. И најмањи пропусти су строго критиковани, указивано је да се не смеју поновити у наредним борбама. Командант дивизиона Каралић, строг према себи и другима, није тајио шта му је сметало и отворено је написао да није задовољан дисциплином и борбеношћу јединице којом командује. Њега треба разумети, груди му је красио Оредн народног хероја, стално је желео да се доказује и оправдава указано поверење. А сви коњаници нису могли бити хероји, али су били храбри и приљезни у борби. Каралић је више замерао руководиоцима него борцима да им дисциплина и безбедност нису на завидној висини. Он је домаћински бринуо о коњима, приметио да их неколико болује од ждребећака и да нису најбоље ухрањени.

Без обзира на замерке и наглашавање пропуста, Прва коњичка бригада је у целини успешно извршила борбени задатак у дубљој непријатељској позадини и доказала да је оспособљена да непријатељу приређује изненађења.